

In de annotatie zijn enkele kleine fouten geslopen die onder meer een gevolg zijn van onvoldoende kennis van de (historische) Noordnederlandse geografie. Zo lokaliseert de auteur Heerewarden, gelegen in het uiterste westen van het land van Maas en Waal, waar in 1018 de Luikse bisschop Balderik II na de slag bij Vlaardingen overleed, 'près de Vlaardingen' (103 n. 641-643). Maar ook in eigen land maakt hij dergelijke foutjes. Het op pagina 11 *genoemde Nuhte* stelt hij gelijk met Vught, terwijl Vucht in België bedoeld wordt. Ook bleken tal van de in de commemoraties genoemde plaatsen niet te identificeren. Het boek wordt afgesloten met een bijlage waarin de herdachte personen per hoedanigheid zijn gerangschikt zodat men eenvoudig bijvoorbeeld de aartsdiakens, de wereldlijke vorsten, de kanunniken of de bisschoppen kan terugvinden, en met een uitgebreide namenindex.

Marchandise heeft met deze uitstekende editie een bron die van wezenlijk belang is voor de bestudering van de geschiedenis van Luik en zijn bisdom in de middeleeuwen eindelijk toegankelijk gemaakt voor onderzoekers. Ieder die zich bezighoudt met deze geschiedenis zal in deze bron talrijke nieuwe aanknopingspunten voor onderzoek vinden.

A. J. A. Bijsterveld

B. Minnen, *Een landelijke parochie in de middeleeuwen. Rotselaar van 1044 tot 1559* (Leuven: Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 1991, 266 blz., ISBN 90 6831 351 7).

De oudste geschreven bronnen van om het even welke plaats hebben vaak betrekking op de parochie. Alleen al daarom is de parochie het onvermijdelijke vertrekpunt in tal van lokaalhistorische studies die terugreiken tot in de middeleeuwen. Bart Minnen heeft zich geheel bepaald tot de middeleeuwse geschiedenis van één parochie, Rotselaar. Zijn monografie geeft veel meer dan een cursorische behandeling van dorpskerk en dorpspastoor. Vooral de brede opzet en minutieuze analyses van het toch vaak taaie bronnenmateriaal dwingen bewondering af.

Een belangrijk thema van de middeleeuwse parochie-geschiedenis is natuurlijk de verhouding tussen kerkelijke en wereldlijke macht. Minnen gaat uitvoerig in op de eeuwen durende touwtrekkerij om het bezit van de kerk, het bijhorende grondbezit en de collatie- en tiendrechten van Rotselaar. Een sleutelrol was weggelegd voor een tak van het Leuvense ministerialengeslacht Van Opendorp, dat zich al in de twaalfde eeuw naar zijn grondbezit in Rotselaar 'Van Rotselaar' ging noemen en er omstreeks 1230 de gerechtsheerlijkheid verwierf. Via de hertogen van Brabant moeten de Van Rotselaars ook al vroeg in het bezit zijn gekomen van het patronaatsrecht en de tienden, maar in de loop van de dertiende eeuw gaven zij beide belangrijke *appendicia* van de parochie weer uit handen aan de abdijen van Vrouwen-Park, Averbode en Park-Heverlee, terwijl één derde van de tienden aldoor voorbehouden bleef aan de pastoor.

Het langste hoofdstuk behandelt de eigenlijke parochiale instellingen, waarbij de meeste ruimte is gereserveerd voor het pastorie- en kapelaniewezen. Minnen heeft niet alleen onderzoek gedaan naar institutionele verwickelingen, maar ook naar de financieel-economische basis van pastorie en kapelanieën en zelfs naar herkomst en carrière's van pastoors en kapelaans. De bevinding dat veel pastoors niet van lokale komaf waren, kan naar ik meen worden veralgemeend. Dit doet de behoefte gevoelen aan een prosopografische studie die zich over een groter gebied uitstrekt, zodat we meer te weten komen over recruitering, opleiding, mobiliteit, beneficium-cumulatie en carrière-perspectief van de lagere geestelijkheid in de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd. Wat het noorden van Brabant betreft, mag op dit punt een ander worden verwacht van A. J. A. Bijstervelds proefschrift, dat bij het schrijven van dit stuk nog niet beschikbaar was.

Bijzonder interessant is Minnens behandeling van het kapelaniewezen, dat in de late middeleeuwen een hoge vlucht nam. In Rotselaar waren sedert 1363 maar liefst tien kapelaans aan de

parochiekerk verbonden, terwijl het inwoneraantal tussen 1374 en 1526 altijd schommelde rond de duizend! Zo'n kapelanie, heeft Minnen becijferd, leverde de beneficiant lang niet altijd voldoende op om volgens zijn staat te leven en dit werkte cumulatie van beneficiëes — en daarmee absenteïsme — in de hand. Een wezenlijke misstand in de laatmiddeleeuwse kerk is zo mede te beschouwen als een regelrecht en tragisch (want natuurlijk onbedoeld) uitvloeisel van wat Minnen heeft omschreven als de 'nieuwe religieuze noden en een groeiend geloof in de efficiëntie van misvieringen voorde beveiliging van het zieleheil' (121). Deze redenering wordt nog versterkt als men beseft dat de dorpskapelaans er toch voornamelijk voor de lokale elite waren. Alleen die kon zich immers de fundatie van periodieke gebedsherdenkingen (*jaargetijden*) permitteren. Terecht wijst Minnen erop dat het merendeel der parochianen aldus weinig bindingen met (en daardoor weinig sympathie voor?) de dorpskapelaans zal hebben gehad.

Met het aanstippen van de relatie tussen parochianen en parochie-geestelijkheid raak ik aan mijn voornaamste punt van kritiek. Jacques Le Goff en Pierre Toubert noemden de parochie eens 'la structure globalisante' van de middeleeuwse samenleving. Dat is misschien wat sterk uitgedrukt, maar niemand zal willen ontkennen dat de parochie het dagelijkse leven in de middeleeuwen een van zijn belangrijkste kaders verschaftte en feitelijk de enige instelling op het lokale niveau was waarbinnen de maatschappelijke hiërarchie zich in haar complete bandbreedte kon manifesteren. En op dit punt schiet Minnens studie tekort. Met name heeft hij verzuimd aan te geven hoe de parochie als *communitas* van zielzorgers en parochianen zich verhield tot het tweede centrale kader waarin de plattelandssamenleving van late middeleeuwen en nieuwe tijd is te vatten: de *communitas villae*, de burens- of boerengemeenschap. Raakvlakken geeft Minnen genoeg aan, van de bijeenkomsten van de lokale congregatio van gelovigen tot de beheersorganisatie van kerkfabriek en armentafel en het optreden van religieuze gilden. Naar mijn smaak schrijft Minnen echter iets te vaak 'parochiegemeenschap' waar 'burengemeenschap' (of buurschap) moet staan, zo wanneer hij stelt dat de kerk- en armenmeesters de parochiegemeenschap vertegenwoordigden. Het lijkt misschien een kwestie van accent, terminologie of perspectief, maar dat is het niet: het onderscheid is wel degelijk fundamenteel.

P. C. M. Hoppenbrouwers

J. A. Mol, *De Friese huizen van de Duitse orde. Nes, Steenkerk en Schoten en hun plaats in het middeleeuwse Friese kloosterlandschap* (Dissertatie VU Amsterdam 1991, Fryske histoaryske rige VI, nr. 739; Leeuwarden: Fryske Akademy, 1991, 416 blz., f50,-, ISBN 90 6171 739 6).

Zijn twee à drie kloostertjes in Zuidoost-Friesland van voldoende belang om er een dissertatie aan te wijden? Mol laat zien dat dit inderdaad het geval kan zijn. Kern van zijn betoog is, dat deze buitenposten van de Duitse orde binnen hun orde een uitzonderingspositie innamen en dat deze, weliswaar niet geheel maar toch voor een aanzienlijk deel, te verklaren is uit hun ligging in het Friese 'kloosterlandschap' waaraan zij zich aanpasten. Eén ongewoon element in deze vestigingen, waarvan Nes en Schoten de status van commanderij hadden, is de afwezigheid van ridderbroeders. Vanaf de oprichting waren de broeders van Nes (dat van voor 1243 dateert) en Schoten, begonnen als een uithof van Nes, allen priesterbroeders. Er was geen sprake van voorbereiding op gewapende strijd tegen de heidenen: de bijdrage tot het werk van de orde bleef tot een financiële afdracht beperkt. Mol veronderstelt dat dit zeldzame verschijnsel voortkwam uit een voorkeur bij de stichters, aanzienlijke grondbezitters uit de Boornestreek, bij wie geen enthousiasme voor de feodale trekken van het ridderwezen te verwachten zijn en die wellicht op een kruistocht de Duitse orde als hospitaalorde hadden leren kennen en waarderen. Inderdaad schijnt het, dat aan Nes en Schoten oorspronkelijk een hospitaal was verbonden, een aspect van hun functie waarover nauwelijks gegevens bewaard zijn.